

Gülzarə HACIYEVA i.ü.f.d., dos.
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: haciyeva_gulnara@mail.ru,

Elvina Tarix qızı ASLANOVA
Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: elvina.aslanova95@gmail.com,

DAXİLİ AUDİTİN FİRMANIN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ ROLU

Xülasə

Bazar, iqtisadi münasibətlərin keçid şəraitində maliyyə nəzarətinin geniş forması olan audit xidmətinin həm dünya müstəvisində, həm də Azərbaycan Respublikasında geniş inkişafına təkan vermişdir. Audit - mühasibat- maliyyə hesabatlarının obyektiv və düzgün maliyyələşdirilməsi, maliyyə şəffavlığının təmin edilməsi, maliyyə münasibətlərinin və vergi dərəcələrinin düzgün təşkil edilməsinə imkan yaratmışdır.

Müəssisə və təşkilatların subyektlərə nəzarətinin yüksək dərəcədə təşkil edilməsi üçün təbii ki, yüksək peşəkarlıq qabiliyyətinə malik olan, müəssisə və təşkilatın iqtisadi quruluş sxemini dərinlən bilən, mövcud qanunvericilik bərsində məlumatlı olan xüsusi nəzarət, yəni daxili auditin olması zəruridir. Beynəlxalq təcrübədə göstərilir ki, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə daxili audit olan sistem geniş tətbiq edilməkdədir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan Respublikasında daxili auditin inkişaf perspektivlərini, müəssisə və təşkilatlarda tətbiqi və təkmilləşdirilməsi, audit təşkilatlarının xidmət bazarında yerinin möhkəmləndirilməsiində inkişaf etmiş ölkələrin audit təcrübələrindən istifadə edilməsi, maliyyə şəffavlığının artırılmasında və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsində auditin təsir istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və audit sisteminin hüquqi bazasının inkişafında müəyyən tövsiyələr verilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti: Müəssisə və təşkilatlarda daxili nəzarət sisteminin və daxili auditin fəaliyyət istiqamətlərinin təşkil edilməsi.

Tədqiqatın obyekti: Müəssisə və təşkilatlarda daxili nəzarət fəaliyyətinin, idarəetmə sistemində daxili auditin əsas rolunun göstərilməsi.

Açar sözlər: daxili audit, beynəlxalq audit standartları, maliyyə, mühasibat, audit.

UOT: 336

JEL: G 21

DOI: <https://doi.org/10/54414/VWGD2360>

Giriş

Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu şəraitdə audit və audit xidmətlərinin rolu getdikcə artmaqdadır. Sahibkarlıq sahəsinin bir növü sayılan auditor xidməti həm sahibkarlığın, həm də auditor xidmətinin inkişafında böyük rol oynamaqdadır. Sahibkarlıq subyektlərinin idarə olunmasına və onların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə təsir göstərən audit sistemi subyektlərin maliyyə istiqamətindəki vəziyyətinə və perspektivləri qiymətləndirərək bu sahədə rəy bildirməkdədir.

Bazar münasibəti şəraitində müəssisə və təşkilatların idarə edilməsində daxili audit nəzarətin ən mühüm elementi və sahəsi sayılır. Müəssisə və təşkilatlarda daxili auditə o zaman tələb yaranır ki, gün ərzində müəssisə və təşkilatların rəhbərləri fəaliyyətə nəzarət edə bilmirlər. Daxili audit bu fəaliyyət istiqamətində müəyyən informasiya verir, perspektivləri qiymətləndirir və bu istiqamətdə rəy verir.

Maliyyə nəzarətinin ən başlıca növü sayılan audit – dövlətin maliyyə- iqtisadi siyasətinin uğurla yerinə yetirilməsinə, maliyyə sabitliyinin

bərqərar edilməsinə, qanunvericiliyə riayət edilməsinə, maliyyə resurslarının düzgün, səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsinə xidmət edib, büdcə və maliyyə intizamının müxtəlif pozuntularının aşkara çıxarmağa dəstək göstərir, qanunsuz xərclənən vəsaitləri aşkara çıxararaq onların bərpasına imkan yaradır.

Müasir şəraitdə müəssisə və təşkilatlarda material və pul vəsaitlərinin təyinatına uyğun olaraq sərf edilməsinə, dövlətə vergi və digər ödənişlərin təminatına, maliyyə-mühasibat uçotunun düzgün şəkildə aparılmasına gündəlik nəzarət olması müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya təcrübəsinə uyğun olaraq və ölkəmizdə daxili auditin zəruriliyini nəzərə alaraq, müxtəlif fəaliyyət növlü müəssisə və təşkilatlarda daxili auditin bölmələri yaradılır. Yalnız perspektivli işin qurulmasında bir sıra nöqsan və çatışmazlıqlara yol verilir. Daxili auditorların lazımı biliklərə və peşə vərdişlərinə yiyələnməsinə, daxili auditin aparılmasında daxili audit standartlarının və etik normaların işlənilib hazırlanmasına köməklik göstərilən metodik normativ aktlar, tədris səciiyyəli kitablar və metodik vəsaitlər çatışmır.

Dünya ölkələrində beynəlxalq peşəkar və dövlətlərarası təşkilatların mühasibat uçotu, nəzarət sisteminin inkişafında rolu və təsiri artmaqdadır. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında mövcud olan böyük imkanlar şəraitində bu kimi problemlərin həllində fəal iştirak etmək müasir dövrün tələbi sayılır.

Müxtəlif ölkələrdə yurisdiksiyaların daxili auditin təbiətinə və fəaliyyətinə təsir edən öz tənzimləyici mühiti və mədəniyyəti var.

Eynilə, dövlət sektorunun tərkibi ölkələr arasında və hətta ölkə daxilində dəyişir. Aydındır ki, dövlət sektoru idarəciliyi üçün modellər də müxtəlif olur. Bu, daxili auditlərə, daxili audit funksiyalarının konfigurasiyasına, roluna və məsuliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bəzi yurisdiksiyalara daxili audit və audit komitələri üçün məcburi tələblər daxildir, digərləri isə könüllülük əsasında fəaliyyət göstərir [6].

Daxili auditə fərqli yurisdiksiya yanaşmalarını göstərmək olar:

Sarbanes-Oxley Aktının Daxili İşlərə Təsiri, ABS-da audit:

Sarbanes-Oxley Aktı (SOX) (2002) Birləşmiş Ştatlarda siyahıya alınmış şirkətlərdə daxili auditin roluna və təbiətinə böyük təsir göstərmişdir.

Qanunun 404-cü maddəsi, maliyyə hesabatlarına daxili nəzarətin tələb olunan təsdiqi, habelə kənar auditor tərəfindən təsdiqini təmin etmək üçün rəhbərlik tərəfindən prosedurların və nəzarətin işlənilib hazırlanmasını və monitorinqini tələb edir. 302-ci bölmə rəhbərliyin təkcə maliyyə hesabatlarına nəzarəti deyil, həm də açıqlamaya nəzarət və prosedurların rüblük sertifikatlaşdırılmasını tələb edir.

SOX-a uyğun gələn təşkilatlarda daxili auditin rolu layihəyə nəzarətdən, davamlı monitorinq və əsas nəzarət vasitələrinin sənədləşdirilməsi və sınaqdan keçirilməsinə qədər dəyişə bilər [6]

Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığının və Şimali İrlandiya Dövlət Sektorunun Daxili Audit:

Birləşmiş Krallıq ilk növbədə, mərkəzi hökumət və çox vaxt iki səviyyəli yerli hökumətlə üç səviyyəli hökumət modeli kimi fəaliyyət göstərir. Hökumətin bəzi aspektləri Şotlandiya və Uels hökumətlərinə və Şimali İrlandiya rəhbərlərinə həvalə edilmişdir.

Böyük Britaniya hökuməti nazirlik və qeyri-nazirlik departamentlərindən, çoxlu sayda agentliklərdən və digər dövlət orqanlarından ibarətdir. Departamentlər audit və risklərin təminatı komitəsi və daxili audit funksiyası yaratmaq üçün Xəzinədarlığın rəhbərliyi vasitəsilə istiqamətləndirilir. Agentliklər və digər dövlət qurumları daxilində audit komitələrinə tələblər dəyişir.

Yerli hakimiyyət orqanları - mahal, rayon və mahal şuraları - hökumətin ikinci və üçüncü pillələrini təşkil edir. İngiltərədə yerli hakimiyyət orqanlarının audit komitəsinin olması tələbi yoxdur [4].

Dövlət Sektorunda Daxili Audit Standartları 2013-cü il aprelin 1-də qüvvəyə minib və Böyük Britaniyanın bütün dövlət sektorunu əhatə etmişdir. Standartlar Daxili Auditorlar İnstitutunun Beynəlxalq Standartlarına, Daxili Auditin Tərifinə və Etika Kodeksinə əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyətinin yaranması 90-cı illərə təsadüf edir. İlkin olaraq, bəzi dövlət orqanlarında audit şöbələri yaradıldı. 1994-cü ildə "Auditorlar Palatası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16.09.94-cü il tarixli, 882 sayılı Qanun) qüvvəyə

minmiş, “Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə” (1995-ci il) təsdiq edilmişdir. Həmin dövrdən etibarən auditin tənzimlənməsinə aid bir sıra normativ aktlar qüvvəyə minmiş, milli audit standartları işlənilib hazırlanmış və təsdiq edilmişdir [1].

İstənilən müəssisədə auditin aparılması üçün auditor öz işini audit standartlarının və mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun tənzimləməlidir. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Şurası tərəfindən Milli Audit Standartları qəbul edilmiş və hazırda tətbiq edilir, beynəlxalq audit standartları əsasında hazırlanır.

Auditin dövlət tənzimlənməsini Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası həyata keçirir. Auditorlar Palatasının əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir [1]:

- audit fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması;
- audit metodologiyasının işlənilib hazırlanması;
- auditor fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı bütün auditorlar və auditor təşkilatları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət edilməsi.

Daxili audit xarici auditlə bağlı müəssisə və təşkilatın informasiya keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm elementdir. Xarici Audit Xidməti öz fəaliyyətini daxili nəzarətin nəticələrinə uyğunlaşdırır. Daxili auditin obyekt müəssisənin maliyyə, təsərrüfat və istehsal fəaliyyətidir. Onun məqsədi istehsalın təşkili və idarə olunmasını təkmilləşdirmək və müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün resursları müəyyən etməkdir [2].

Daxili auditə müvafiq sahə nazirliklərinin və birliklərinin nəzarət və audit şöbələri, habelə müəssisə və təşkilatların nəzarət və audit xidmətləri daxildir. Onlar aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirirlər:

- nazirliyin tabeliyində olan müəssisə, təşkilat və idarələrin iqtisadi vəziyyətini yoxlamaq;
- istehsal, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, təsərrüfat-maliyyə planlarının icrası;
- qanuna və icra intizamına riayət edilməsi, istehsalın səmərəliliyinin, rentabelliyyətin artırılması, qənaət rejiminin həyata keçirilməsi - işlərin yoxlanılması;
- idarəetmə strukturunun sadələşdirilməsi və idarəetmə xərclərinin azaldılması;

- maliyyə-təsərrüfat pozuntularının, nöqsanların və yanlış idarəetmənin müəyyən edilməsi, bu çatışmazlıqların səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsi;

- mühasibat uçotunun düzgün aparılmasına və hesabatların etibarlılığına, istehsalın səmərəliliyini artırmaq üçün təsərrüfatdaxili ehtiyatların aşkar edilməsinə nəzarət [2].

Bu funksiyaların uğurla yerinə yetirilməsi üçün hər bir nazirlikdə və idarədə təftiş və yoxlamaların planlaşdırılması və praktiki həyata keçirilməsi, müvafiq qərarların qəbul edilməsi və onların icrasına nəzarət edilməsi, daxili audit kadrlarının hazırlanması və onların ixtisasının artırılması, qanunların və normativ aktların pozulmasının qarşısının alınması, həmçinin istehsal potensialından səmərəli istifadənin yüksəldilməsi ilə əlaqədar nəzarət-təftiş işləri təşkil edilmişdir. Daxili auditorlar tərəfindən nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsi nazirliklər və baş idarələr tərəfindən hazırlanan sahə təlimatları ilə rəqləmləşdirilib hazırlanır.

Daxili audit orta və iri müəssisələrdə idarəetmə nəzarətinin zəruri elementi sayılır. Əgər daxili audit səmərəli aparılırsa, onun materialları müfəssəl yoxlama aparılmadan kənar audit tərəfindən istifadə edilə bilər [3].

Daxili audit, yəni daxili nəzarət sistemi dedikdə, iqtisadi subyektin rəhbərliyi tərəfindən qəbul olunan metodika və prosedurların məcmusu başa düşülür.

Daxili nəzarət sistemi özündə aşağıdakıları ehtiva edir :

- qanunvericilik tələblərinin gözlənilməsi
- mühasibat uçotu sənədləşməsinin tamlığı və dəqiqliyi

- mühasibat hesabatlarının vaxtında hazırlanılması

- səhvlərə və saxtalaşdırmalara yol verilməməsi və aradan qaldırılması

- əmr və sərəncamların icrası

- müəssisə əmlakının mühafizə edilməsi

Daxili nəzarət sistemini yoxlayarkən auditor, onun səmərəliliyini müəyyənləyirsə, o zaman müştərinin informasiyasına kifayət dərəcədə etibar etmək və auditor işinin həcmi ixtisar etmək mümkündür.

Bununla, auditor aşağıdakıları müəyyənləşdirmək məqsədilə mühasibat uçotu və daxili nəzarət sisteminin yoxlamasını aparır:

- əməliyyatların mövcudluğunu
- qeydlərin tamlığını
- qiymətləndirməni
- hesablamların və köçürmələrin dürüş-
tlüyünü

Azərbaycan Respublikası ərazisində həyata keçirilən auditor xidmətlərinin keyfiyyətinə nəzarət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə beynəlxalq audit standartlarına uyğun “Auditin keyfiyyətinə nəzarət” milli audit standartı işlənib hazırlanıb və Auditor Palatası Şurasının 1997-ci il 21 may tarixli 21-1 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Amma 2010-cu ildən milli audit standartlarının tətbiqinin dayandırılması ilə əlaqədar beynəlxalq audit standartlarından istifadə olunur.

Nəticə

“Daxili auditin firmanın idarəedilməsində rolu” mövzusunda məqalənin elmi tədqiqi və araşdırılması onu göstərir ki, müasir dövrümüzdə respublikamızda bazar iqtisadiyyatı tələbləri səviyyəsində həyata keçirilən islahatlar mühasibat və maliyyə nəzarətinin, həmçinin daxili auditin əhəmiyyətini artırır.

Dövlət xərclərinin və iqtisadiyyatın idarə edilməsi sisteminin müasir tələblərə uyğun olaraq aparılması, maliyyə və təsərrüfat ehtiyatlarından səmərəli istifadənin artırılması, dövlət xərcləri mexanizminin formalaşması daxili auditin iqtisadiyyatda rolunu daha da artırır.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin və ya firmanın fəaliyyəti haqqında etibarlı məlumat olması mühüm rol oynayır. Bu, təkcə təsərrüfat subyektinin sahibi və rəhbərliyi üçün deyil, həm də üçüncü şəxslər: investorlar, kreditorlar, banklar, potensial iş ortaqları və s. üçün nəzərdə tutulub.

Audit fəaliyyətinin əsas məqsədi müştərinin mühasibat (maliyyə) hesabatlarının etibarlılığını və onun həyata keçirdiyi maliyyə əməliyyatlarının mövcud qanunvericilik tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etməkdən ibarətdir.

Müasir dövrdə firma və müəssisələrdə maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti üzərində mühasibat, maliyyə

və daxili audit nəzarəti və prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi çox vacib sayılır.

Sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən qərb ölkələrinin firma və müəssisələrində əsas kapital qoyuluşu ilə nəzərdə tutulan bütün layihələrə sərf olunacaq vəsaitlərin 2%-i daxili nəzarət məsələlərinə xərclənir.

Müstəqil Azərbaycanın demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyması, ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin formalaşması, sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədyönlü inkişafı, bununla bağlı təsərrüfat subyektlərinin yaranması maliyyə nəzarəti sisteminin yenidən qurulmasına zərurət yaradır.

Daxili audit firma və müəssisənin daxili nəzarət sisteminin tərkib hissəsi olaraq aktivlərin qorunmasını, maliyyə- təsərrüfat əməliyyatlarının düzgünlüyünü, tamlığını, müvafiqliyini, həmçinin maliyyə hesabatlarının vaxtında hazırlanmasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının “Auditor xidməti haqqında qanunu”, Bakı 1994.
2. Azərbaycan Respublikasının “Daxili audit haqqında qanunu”, Bakı 2007.
3. Babaşirnova E.M., “Audit Fənni Üzrə Mühazirələr” dərslik, Bakı 2016.
4. Abdulaziz Alzeban, “The relationship between the audit committee, internal audit and firm performance”, 2020.
5. Faudziah Hanim BT HJ. Fadzil, “Internal auditing practices and performance of internal audit department”, 2003.
6. Jenny Goodwin, “A comparison of internal audit in the private and public sectors”, 2004.
7. Lynn Fountain, “Leading The Internal Audit Function”, 2016.
8. Patrick Onwura Nzechukwu, “Internal Audit Practice from A to Z”, 2017.
9. R.S. Lynn, “Internal and External Audit – Value and benefit to management”, 1986.
10. Sally-Anne Pitt, “Internal Audit Quality”, 2014.

Гульнара Гаджиева, к.э.н.
Western Caspian University

Эльвина Тарих кызы АСЛАНОВА
Западно-Каспийский университет
E-mail: elvina.aslanova95@gmail.com,

РОЛЬ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В УПРАВЛЕНИИ ФИРМОЙ

Резюме

Рынок дал толчок развитию аудиторской службы, которая является широкой формой финансового контроля в условиях переходных экономических трудностях, как на мировом уровне, так и в Азербайджанской Республике. Аудит создал возможность для объективного и правильного финансирования бухгалтерской и финансовой отчетности, обеспечения финансовой прозрачности, правильной организации финансовых отношений и налоговых ставок.

Для организации контроля субъектов предприятий и организаций в высокой степени, безусловно, необходимо наличие специального профессионального контроля, т.е. внутреннего аудита, обладающего высокопрофессиональными способностями, глубокими знаниями экономической структуры предприятия и организации, а также хорошо осведомлен о существующем законодательстве. Международный опыт показывает, что система внутреннего аудита широко используется в странах с высокоразвитой рыночной экономикой.

Цель исследования: определить перспективы развития внутреннего аудита в Азербайджанской Республике, его применение и совершенствование на предприятиях и организациях, использование аудиторского опыта развитых стран, влияние аудита на повышение финансовой прозрачности и эффективное использование финансовых ресурсов, а также выработка определенных рекомендаций по развитию правовой базы системы аудита

Предмет исследования: Организация системы внутреннего контроля и внутреннего аудита на предприятиях и в организациях.

Объект исследования: показать основную роль внутреннего аудита в системе управления и внутреннего контроля на предприятиях и в организациях.

Ключевые слова: внутренний аудит, международные стандарты аудита, финансы, бухгалтерский учет, аудит.

Gulnara Hajiyeva PhD, Associate Professor
Western Caspian University

Elvina Tarikh ASLANOVA
Western Caspian University
E-mail: elvina.aslanova95@gmail.com,

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN THE FIRM MANAGEMENT

Summary

The market has given impetus to the wide development of the audit service, which is a broad form of financial control in the transitional conditions of economic hardship, both globally and in the Republic of Azerbaijan. Audit has created an opportunity for objective and correct financing of accounting and

financial statements, ensuring financial transparency, proper organization of financial relations and tax rates.

In order to organize a subjective control of enterprises and organizations to a high level, of course, it is necessary to have a special control, i.e. internal audit, which has a high professional ability deep knowledge of the economic structure of the enterprise and organization and is aware of existing legislation. International experience shows that the system of internal audit is widely applied in countries with a highly developed market economy.

The purpose of the study is to determine the prospects for the development of internal audit in the Republic of Azerbaijan, its application and improvement in enterprises and organizations, use of audit practices of developed countries, impact of audit on increasing financial transparency and effective use of financial resources and making certain recommendations for the development of the legal bases of the audit system.

Subject of research: Organization of internal control system and internal audit activities in enterprises and organizations.

Object of research: to show the main role of internal audit in the management system, internal control in enterprises and organizations.

Keywords: internal audit, international auditing standards, finance, accounting, auditing.

Daxil olub: 22.01.2023